První filosofie, nově pojatá
Ladislav Hejdánek
◆ poznámky, česky, vznik: 8.–9. 4. 1988
◆ notes, Czech, origin: 8.–9. 4. 1988

První filosofie – nově pojatá [1988]

01

Chceme se pokusit o vybudování předpokladů pro filosofickou reflexi víry. První naší starostí musí být, jak připravované zkoumání zařadit mezi filosofické disciplíny, tj. jaké místo přidělit filosofii víry; a za druhé bude hned na počátku nezbytné, abychom si ujasnili problém v určitých pojmových kontextech, tj. zejména abychom dostatečně určitě vymezili hlavní pojmy, tedy „filosofie“, „reflexe“, vztah mezi LOGEM myšlení a LOGEM pravých událostí, event. LOGEM akcí takových událostí (jakožto subjektů), ale také řady dalších, které budeme muset vymezovat postupně v průběhu zkoumání, jak se k tomu jako k nezbytnosti dostaneme. Hlavním úkolem pak bude objasnění povahy samotné víry; na počátku sice budeme muset udělat něco pro vyjasnění alespoň přibližného směru a zaměření svého zkoumání, ale úplně vyjasnit povahu víry budeme muset zařadit až jako cíl, neboť celé zkoumání chápeme jako nezbytnou průpravu a přípravu příslušné disciplíny, která nám má nám dosažení tohoto cíle umožnit.

02

Filosofické disciplíny se od sebe liší pouze důrazem na určité problémové okruhy, nikoliv svým „předmětem“. Zatímco vědecké disciplíny mají svůj vlastní předmět, jejž nesmějí opustit, nemají-li pozbýt své kompetence, a zatímco v důsledku toho ztratily svůj vztah k celku, každá filosofická disciplína si svůj vztah k celku musí zachovat. To pak znamená, že v každé filosofické disciplíně musí být přítomna filosofie celá, tj. že tam přinejmenším okrajově nebo i latentně musí být pamatováno na celou filosofickou problematiku a že alespoň v náznacích musí být při projednávání určitého tématu poukazováno opětovně na vztahy k hlavním problémovým okruhům dalším, třebaže se jimi daná disciplína meritorně zabývat nehodlá. Filosofická disciplína, zabývající se vírou a problémy, jež náleží do příslušného významového kontextu, a kterou bychom tedy mohli nazvat „pisteologií“, si musí důkladně ujasnit své vztahy k jiným filosofickým disciplínám a nejenom si jich být stále vědoma, ale na významných místech musí vždy naznačit souvislosti s některými důležitými problémy jiných filosofických disciplín.

03

Naší tezí bude hned na počátku, že filosofická pisteologie musí být zařazena do oboru, filosoficky zkoumajícího povahu LOGU, tedy do filosofie LOGU. Česky nemůžeme zatím (a pravděpodobně ani později) mluvit o filosofii slova nebo filosofii řeči, a to z důvodů, které vysvitnou teprve později. Ta disciplína, o které se obvykle a běžně mluví jako o filosofii řeči, vlastně vůbec nenáleží do filosofie LOGU, a to dokonce ani tenkrát, když jde opravdu o filosofii a nikoliv o vědu o řeči. Aby mohlo být objasněno, oč jde filosofii LOGU, je třeba ozřejmit význam řeckého slova LOGOS a zejména upřesnit, v jakém významu hodláme o LOGU hovořit v následujících zkoumáních. A předpokladem tohoto objasnění a přesnějšího vymezení je dále zapotřebí vymezit s odvoláním na některé

řecké prameny význam slova FYSIS, jakého se v dalším přidržíme, a také vymezit povahu vztahu mezi filosofií FYSIS, filosofií LOGU a filosofií PISTIS.

04

Stalo se zvykem označovat vědecké obory tak, že k jejich předmětu se připojilo druhé slovo, totiž -logie, např. ontologie, biologie, psychologie, meteorologie apod. (i když ovšem výjimky jsou četné). Zvláštní je, že od slova FYSIS jsou odvozena jména dvou věd, totiž fyziky a fyziologie. Dnes rozumíme jejich oboru tak, že fyzika se zabývá určitou stránkou neživé, neorganické „přírody“, zatímco fyziologie naopak určitou stránkou živých bytostí, života, životních projevů. Jak to je možné? Jak to vzniklo a kdo je za to odpovědný? Vždyť teoreticky by FYSIOLOGIA měla vlastně znamenat totéž co FYSIKÉ EPISTÉMÉ (Aristotelés dává název svému dílu TÉS FYSIKÉS AKROASIS). Jak je možné, že věda o FYSIS – FYSIOLOGIA mohla znamenat vědu o něčem živém? A jak je možné, že to znamená dodnes, že fyziologie je jednou z partií, jednou ze subdisciplín biologie?

05 Řecké slovo FYSIS souvisí se slovesy FYEIN a FYESTHAI, která znamenají roditi a býti rozen, tj. zroditi se, ale také růsti, vyrůstati. FYSIS je tedy to, co se rodí a co vyrůstá. Náleží k tomu tedy také smrt, neboť co se rodí, to také hyne. Ve zlomku B 8 z Empedokla je zřetelně jako protiva FYSIS (Svoboda překládá „rození“) uveden THANATOS („smrt“). U Empedokla se také můžeme poučit, že rozeznával život ve dvojím smyslu: jednak to je ASPETOS AIÓN, podle Svobody „nesmírný život“, podle Dielse „unendliche Lebenszeit“ – ASPETOS znamená nevýslovný, AIÓN je věk, život, ale i věčnost; jednak je tu život, který se rodí a který hyne, tj. spjatý s FYSIS. Ve zlomku B 2 rozlišuje Empedoklés ZOÉ od BIOS – ř. 3. Podle Svobody: „za živa malou jen částku života spatřivše“ (PAURON D’EN ZÓÉISI BIOU MEROS ATHRÉSANTES) – Diels: „und schauten sie in ihrem Leben von (All)leben nur kleinen Teil…“

06

První řečtí filosofové byli někdy zváni „FYSIOLOGOI“, ovšem pravděpodobně z toho důvodu, že takřka popravidle psali knihy nazvané „PERI FYSEÓS“, i když jim ovšem nelze zároveň upřít jisté momenty panzoismu („panbiologismu“), panpsychismu a pantheismu (např. u Thaleta). Vážným problémem je ovšem spíše to, jak vůbec došlo k omezení „vědy o přírodě“ (nebo o přirozenosti) na to, co je neživé. Určité tradiční misinterpretace mají svou příčinu v nedostatečném rozlišení historických okolností od záležitostí vysloveně koncepčních. Představa, že příroda jako celek (FYSIS) je živá, byla většině presokratiků asi samozřejmostí; ostatně ještě Platón označuje svět za „živoka“ (překlad Novotného, Timaios, str.???). Když se upevnilo rozlišování mezi živým a neživým, fyzice byla přidělena neživá část toho, co jest. Na kořeny a etymologii řeckého slova „FYSIS“ se prostě zapomnělo.

07

Ten obor filosofie, který se bude zabývat FYSIS, budeme raději nazývat filosofická fyseologie (v navázání na zmíněné pojmenování prvních filosofů), ovšem ani my se neobejdeme bez jistého posunu. Musíme si především otevřít cestu k rozšíření oboru těch skutečností, u nichž lze mluvit o jejich FYSIS, za hranice toho, čemu dnes rozumíme jako „živým bytostem“. Založíme své vymezení takových skutečností na původním významu slov FYSIS, FYEIN a FYESTHAI: to, co se zrodilo, vyrostlo a uhynulo, zbavíme příliš sugestivního sepětí se vším žijícím tak, že budeme mluvit o vzniku, trvání a zániku, ovšem s důrazem na celkovost, celostnost, vnitřní integritu a tím nenáhodnost (náhodnost je naproti tomu vlastní všemu pouze nahromaděnému – srv. Hérakleitovu charakteristiku: „nejkrásnější svět jako hromada věcí náhodně rozházených“ – zl. B 124).

08

Tak vzniká otázka, zda máme FYSIS chápat jako to, co způsobuje a zaručuje integritu takových skutečností, anebo zda FYSIS má označovat a charakterizovat spíše právě tuto vnitřní sjednocenost toho, co by mohlo také zůstat nesjednoceno a tedy pouhou agregací. Protože tradice následujícího evropského myšlení šla zřejmě druhou cestou a chápala „FYSIS všeho“ jako „natura rerum“, budeme nakloněni jít také v tomto směru (neboť to je v podstatě jen otázka terminologická). Nicméně musíme se nějak vyrovnat s pokusem, zřejmým zejména u Aristotela (a nejspíš na něho navazujícího Patočky, jak si ukážeme), chápat FYSIS jako ARCHÉ. (To ovšem bude souviset s naším zásadním odmítáním myšlenky ARCHÉ i v jiných směrech a kontextech.)

09

Patočka upozorňuje, že u nejstarších filosofů, „fyziologů“ ionské školy, výraz FYSIS není sice doložen, ale že přesto „není… zcela nepodložená domněnka, že i nejstarší užívali termínu FYSIS, třeba vedle ARCHÉ, počátek, o němž Theofrast u Simplikia tvrdí, že pochází od Anaximadra. To jsou tedy problémy a pojmy nejstarší, miletské filosofie společné.“ (1586, Přehl. děj. filosofie, s. 42.) V tom je možno se ovšem opřít také o Aristotela, který na některých místech chápe FYSIS právě jako ARCHÉ (viz str.???). Zdá se však, že toto pojetí v domyšlené podobě nelze důsledně držet.

10

Jsme tedy rozhodnuti chápat FYSIS jako určení některých skutečností, zatímco jiné skutečnosti takto charakterizovány býti nemohou. S odvoláním na zmíněný výrok Hérakleitův budeme tedy mít za to, že pouhé nahromadění „věcí“ ještě nemůže zakládat FYSIS oné hromady, onoho agregátu. Agregace „věcí“ sama nemá žádnou FYSIS, nebo lépe a přesněji řečeno, „její“ FYSIS se rozpadá na jednotlivé FYSIS (FYSEIS) nahromaděných „věcí“. Tyto „věci“ samy o sobě také nemusí mít žádnou společnou, tj. sjednocenou FYSIS, tj. mohou to také být pouhé agregáty. Tak např. hromada cihel nemá – jakožto hromada – žádnou FYSIS; ale ani jednotlivé cihly nemají žádnou svou

FYSIS, protože jsou jen dalším agregátem svých složek, např. částeček hlíny, kaménků apod. Nejbližšími nižšími složkami, o nichž se snad můžeme domnívat, že to už jsou skutečnosti, jež mají svou vlastní FYSIS, jsou asi molekuly (i krystaly jsou v té věci ještě problematické, neboť nejistá je jejich integrita, která nutně znamená počátek, průběh a konec celku, který je vždy událostným děním).

11

Vzniká nám tedy otázka, co způsobuje, že mnohost pouze agregovaných, nahodile nahromaděných věcí se může stát jednotou, celkem, integrovaných kusem dění. Nechme se inspirovat, případně si nechme poradit kupříkladu Hérakleitem, který je citován jako autor slov již citovaných (viz 07). Onen „nejkrásnější svět" se nám nejkrásnějším může jen zdát – ve skutečnosti, tj. „popravdě" to může být jen hromada věcí náhodně rozházených". Co tedy může podle Hérakleita z hromady věcí náhodně rozházených učinit cosi sjednoceného, integrovaného? Inu pouze něco, co představuje opak náhodného, nahodilého rozhazování „věcí" – tedy něco, co ony „věci" shromažďuje, sbírá, dává dohromady, k sobě – a to podle nějakého principu, nějakého řádu.

12

Sbírati, shromažďovati se řecky jmenuje LEGEIN; od tohoto slovesa je odvozeno i slovo LOGOS. LOGOS je tedy původně to, co sbírá, shromažďuje, sjednocuje – tedy nenechává nahromaděné věci v jejich nahodilosti, nýbrž nějak je třídí, vybírá a řadí tam, kde „mají být", tj. podrobuje je nějakému řádu. Zároveň pak je LOGOS chápán jako sám onen řád. Hérakleitos v tom smyslu mluví o LOGU, který je „věčně jsoucí" (podle Svobody – lépe přeložíme: který vždy platí, vždy „vládne") a podle něhož se všechno děje (zl. B 1). Jiní myslitelé si užívali jiných pojmenování, ale mínili jimi touž skutečnost; tak např. Empedoklés pověřuje onou funkcí výběru a sjednocování Lásku (FILIA, FILÓTÉS) – a protože nemyslí událostně, potřebuje další princip, další faktor, který by mohl pověřit rušením integrity, rozdělováním, působením rozpadu, totiž Svár. To není Hérakleitovi zapotřebí, neboť pro něho všechno je v pohybu, ustavičně něco vzniká a zase zaniká, takže stačí se dotazovat po tom, co způsobuje, že svět není jen chaotické vznikání a zanikání, ale něco, co má řád a smysl. A tak mu docela stačí LOGOS.

13

Ukazuje se však, že FYSIS není vůbec možná tam, kde nezavládl LOGOS. Bez LOGU je i nejkrásnější svět pouhou hromadou věcí náhodně rozházených, tedy něčím, co nemá svou vlastní FYSIS. Jestliže je tedy filosofie chápána jako reflexe, která se ustavičně táže i po svých vlastních základech, pak filosofická disciplína, zabývající se FYSIS a nazývaná – jak jsme se dohodli – fyziologie, se musí tázat ve dvojím směru po LOGU. Jednak už vyplývá z její vlastní povahy, z jejího výměru a názvu, že se vztahuje k FYSIS pomocí LOGU – a že to jinak dělat nemůže. Musí si tedy klást otázku, v jakém vztahu je sama k

LOGU, a musí se tak alespoň okrajově zajímat o povahu LOGU samotného a tím být v těsném sousedství a v aktivní spolupráci s jinou filosofickou disciplínou, jež se meritorně bude zabývat samotným LOGEM.

14

Filosofická disciplína, která se má zabývat samotným Logem, tak ovšem – jakožto filosofie – nemůže učinit jinak, než právě zase pomocí LOGU a skrze LOGOS. Stává se tak prominentní složkou resp. disciplínou filosofickou, neboť v ní a skrze ni se může LOGOS vztahovat sám k sobě, tj. stát se LOGEM o LOGU. Můžeme tedy onu disciplínu pojmenovat jako filosofickou logologii. Nyní můžeme prohlásit, že filosofická fyziologie nutně musí znát výsledky, k nimž dochází filosofická logologie, a musí na nich stavět. Bez určitých výsledků filosofické logologie není schopná filosofická fyziologie uspokojivě řešit ani své vlastní problémy, na které dává především důraz a které náleží k ústředním tématům jejího oboru.

15

To pochopitelně neznamená, že filosofickou logologii smíme považovat za hierarchicky nadřazenou filosofické fyziologii. Nemůžeme tak činit právě proto, že každá filosofická disciplína, jak jsme si na začátku už řekli, musí být celou filosofií, ne pouhou její částí. Na druhé straně to znamená, že ani filosofická logologie není na filosofické fyziologii nezávislá a že se tedy nemůže dostatečně rozvíjet bez respektu k výsledkům zkoumání filosoficko-fyziologických. Nicméně platí, že tematizace LOGU a příslušných kontextů má vzhledem k filosofické fyziologii meta-fyziologický charakter. Řešení těchto vztahů musí být dosahováno postupně s výstavbou nového typu myšlení, totiž myšlení s propracovanou metodikou práce s nepředmětnými intencemi. To však lze podrobněji objasnit (a tím spíše potom provést) pouze za předpokladů, které jsme zatím neměli dost času ani příležitosti vybudovat.

16

Když tedy budeme mluvit o meta-fyziologii, budeme tím mít na mysli nikoliv ustavení nějaké zvláštní, nové filosofické disciplíny, nýbrž okolnost, že sama filosofická fyziologie musí pracovat nepředmětně-myšlenkově tak, aby její nepředmětné intence nepůsobily v meta-fyziologickém smyslu chaos a zmatek, ale aby po nepředmětné stránce byly dostatečně na výši a tedy v souhlasu s hlavními výsledky filosofické logologie. – Tím jsme si však zároveň připravili půdu pro další krok, jímž bude otázka: existuje také pro filosofickou logo-logii potřeba a povinnost metodicky zvládnout své nepředmětné intence ve shodě s nějakou meta-Logologií? Je-li FYSIS možná jen díky LOGU, nemusíme se tázat také po tom, díky čemu je možný LOGOS? Končí filosofické dotazování u LOGU, anebo existuje ještě nějaký další postup, jeden nebo více kroků, jež nás dovedou k meta-logologické problematice?

17

Vraťme se ještě na chvíli k otázce vztahu mezi oběma již zmíněnými filosofickými disciplínami, totiž mezi fyziologií a logologií. Dosavadní tradice evropského myšlení ukazuje, že k specializaci věd došlo především v důsledku toho, že základní, přímo konstitutivní rys filosofie, totiž její vztah k celku, byl zlehčen, odstaven stranou, relativizován a nebo dokonce docela zapomenut. Jestliže dnes stojíme před nutností restituce filosofických disciplín, je pravděpodobné, že budeme muset nejenom obnovovat staré, již známé obory, ale že budeme muset zakládat také obory nové. Zvláště pak budeme muset dbát na to, abychom ze setrvačnosti a pod tlakem rutiny neupadli do nebezpečí, že se dopustíme znovu staré chyby, totiž že zapomeneme s konstitucí (resp. rekonstitucí) každé filosofické disciplíny konstituovat alespoň v hlavních rysech její vztahy k disciplínám ostatním, zejména pak k těm nejbližším anebo nejvýznamnějším.

18

Filosofická fyziologie bude tedy především zaměřena na pravá jsoucna, tj. na vnitřně integrované celky událostné (tedy časové) povahy, a to pokus jde o jejich obecnou povahu, obecnou strukturu. A protože právě tato struktura nevyplývá z povahy (z FYSIS) nějakých nižších složek, resp. pokud z nich nevyplývá (a nevyplývá z nich, pokud o ně jde jakožto o integrované celky), nenáleží celá tématika do oboru, tradičně nazývaného „metafyzika“ nebo později „ontologie“ a nepřechyluje samo zkoumání k překročení hranic a k vstupu na území fyziky (jak je dnes fyzika chápána), nýbrž náleží spíše do sféry či oboru kombinovaně onto- a meonto-logického. Rozlišit obojí nelze poukazem na jsoucnost jsoucen, nýbrž je nutno se zabývat také specifickou nejsoucností jsoucen. Protože však meontologii jako novou filosofickou disciplínu zatím nemůžeme (z důvodů, které objasníme při jiné příležitosti) ustavit, musíme až na další pracovat s filosofickou fyziologií jako se subdisciplínou filosoficky logickou, tj. zahrnout ji v té podobě, jak se jí hodláme zabývat, do komplexu filosofie LOGU, a to jako pomocnou či hraniční disciplínu, nutně provázející disciplínu ústřední, totiž kterou jsme dosud nazývali filosofickou logologií.

19

Podobnou okrajovou resp. hraniční či pomocnou disciplínou v jiném směru bude další filosofická disciplína, rovněž náležící do komplexu filosofie LOGU, kterou nazveme pisteologií. Nejprve se pokusme objasnit sám její obor. Od počátku filosofického myšlení se viděli filosofové nuceni se nějak vztáhnout ke skutečnosti, že LOGOS jako to, co shromažďuje, sbírá, sjednocuje, je místem, kde se právě tak může prosadit něco pravého jako naopak i nepravého. Výslovně a plně vědomě na to poukazuje Aristotelés, ovšem teprve v době, kdy už LOGOS chápe ve významu posunutém a redukovaném, tj. když uvažuje o LOGU jako o výpovědi, výroku (ev. soudu – LOGOS APOFANTIKOS). Aristotelés výslovně poukazuje na to, že výpověď může být pravdivá nebo nepravdivá. To znamená, že nepravdivá výpověď nepřestává být výpovědí, tj. že pravdivostí resp.

pravostí není výpověď konstituována jako výpověď, z čehož by pak vyplývalo, že každá výpověď je nutně pravdivá.

20

To nás vede k závěrům, jež vrhnou světlo dokonce zase znovu na vztah mezi FYSIS a LOGEM. LOGOS sbírá, sjednocuje a integruje určité „subsložky“ ve FYSIS jen za předpokladu, že tyto subsložky nejsou neměnné, inertní a pouze setrvačné. Skutečná FYSIS má vždycky také svůj vnějšek a své setrvačnostní momenty. Ovšem právě tyto setrvačnosti, integrovány (nikoliv ovšem zvenčí) v celek FYSIS, prokazují, že v dosavadní nahodilé agregaci byly vybaveny vedle momentů setrvačnostních také momenty kontingentními (přesněji: kontingentnostními), díky kterým se v nich LOGOS může prosadit a uplatnit. A podobně je tomu i s LOGEM: ani LOGOS určité FYSIS není nikdy docela zbaven kontingentních momentů. A skrze kontingenci LOGEM uspořádané FYSIS, tj. skrze kontingenci právě onoho LOGU se prosazuje a uplatňuje jak ve FYSIS, tak v určitých formách uspořádanosti, jen volně vázaných na FYSIS (např. v dějinách), „něco“, čemu budeme zatím říkat Pravda.

21

Volba tohoto slova byla motivována něčím, co na první pohled těžko bude moci ospravedlnit naše rozhodnutí, neboť to musí samo o sobě být podrobeno kritice a negativnímu zhodnocení. Jde o jistý úpadek, o jistou pokleslost, s níž došlo k posunu a redukci pojetí toho, co je pravé a nepravé, na oblast mluvy resp. promlouvání. Už u Aristotela nacházíme právě tuto redukci a posun, když říká, že místem pravdy (a nepravdy) je LOGOS, přičemž má na mysli vyslovený soud resp. výpověď, výrok. My ovšem budeme držet tezi, že pravé i nepravé má své místo všude, kde se ve své sbírající, shromažďující a integrující funkci uplatňuje LOGOS, tedy všude, kde se vyskytne nějaká FYSIS. Protože však hlavní problém je ještě dál, totiž v tom, jak se pravé i nepravé uplatňuje i v jistých formách uspořádanosti, jen volně a jakoby „zvenčí“ spjatých se skutečnou FYSIS (např. v myšlení nebo v dějinách), je zřejmé, že problém pravdy (Pravdy) ve vztahu k problému LOGU nemůže být řešen tak, že bychom na ony kontingentní momenty v samotném LOGU nemysleli a že bychom jich nedbali (a pravdivost soudu nebo výroku že bychom považovali za jejich vnitřní, imanentní vlastnost).

22

Tak se dostáváme k závěru, který se zdá být nutný: totiž že bude zapotřebí ustavit ještě jednu další filosofickou disciplínu, kterou bychom mohli nazvat např. alethologií, a tu bychom pak vzhledem k logologii mohli charakterizovat jako meta-logologickou. (Podobně jako jsme filosofickou logologii charakterizovali jako metafyziologickou.) V podstatě by šlo o takový přístup, který by považoval za nutné filosoficky tématizovat otázku Pravdy jako nejen legitimní, ale _ např. jako je tomu u Heideggera – jako

základní otázku filosofickou. Proti tomu však bych chtěl pozvednout námitky. Pokusím se tyto námitky formulovat a umožnit tak sobě i jiným přezkoumání, zda a v jakém rozsahu obdobné argumenty nebude nutno respektovat také v případě filosofické logologie, zabývající se LOGEM (pomocí LOGU).